

VOLUMINA CONSTITUTIONUM

VOLUMEN 1
1550-1585

Do druku przygotowali
STANISŁAW GRODZISKI
IRENA DWORNICKA i WACŁAW URUSZCZAK

WYDAWNICTWO SEJMOWE
Warszawa 2005

Okladkę i strony tytułowe projektował

Zdzisław Byczek

Redaktor

Maria Skowronek

Redaktor techniczny

Anna Rowicka

Korekta

Zespół

Edycja przygotowana staraniem
Pracowni Wydawnictw Źródłowych Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego
przy subwencji Polskiej Akademii Nauk

© Copyright by Kancelaria Sejmu
Warszawa 2005

ISBN 83-7059-102-7
ISBN 83-7059-615-0 t. 2, v. 1.

KANCELARIA SEJMU
Wydawnictwo Sejmowe
Arkuszy drukarskich 32,25
Druk: Zakład Poligraficzny UWIPAL
Oprawa: Spółdzielnia Pracy „Starodruk”

PRZEDMOWA

Pierwsza część tomu drugiego *Volumina Constitutionum* gromadzi dorobek ustawodawczy polskich sejmów z drugiej połowy XVI wieku, z lat 1550-1585. Objęto nim panowania królów: Zygmunta Augusta, Henryka Walezego oraz Stefana Batorego. Znalazły się w nim także akty prawne uchwalone w okresach bezkrólewia po śmierci ostatniego z Jagiellonów (1572-1573) oraz po opuszczeniu Polski przez Walezjusza (1574-1575).

W porównaniu z tomem drugim *Volumina Legum* jako swoim pierwowzorem, prezentowane wydawnictwo jest znacznie bogatsze. Ujęto w nim w szczególności liczne konstytucje (ustawy) czasowe, a także niektóre wybrane akty wykonawcze. Akty te nie figurowały w *Volumina Legum*, gdyż z chwilą ich wykonania traciły moc obowiązującą, a więc dla osiemnastowiecznego wydawcy nie miały praktycznego znaczenia. Bez nich jednak nie byłoby możliwe zaprezentowanie dorobku prawodawczego polskiego sejmów w całym jego bogactwie oraz złożoności.

Tom zawiera ustawodawstwo z najświetniejszego okresu polskiej historii czasów nowożytnych. Stanowi świadectwo wielkości polskiej kultury politycznej i prawnej tego okresu dziejowego. Figuruje w nim w pierwszej kolejności konstytucje (ustawy) wydane w celu realizacji wielkiego programu naprawy Rzeczypospolitej promowanego pod hasłem „egzekucji praw”, który Michał Bobrzyński ocenił jako „niewątpliwie najszerzy polityczny program, na jaki naród polski zdobył się w ciągu dziesięciu wieków swego istnienia”. Został on podjęty przez ruch polityczny średniozamożnej szlachty za panowania Zygmunta I. Ostatecznie dzięki poparciu jego następcy, udało się ten program zrealizować na słynnych sejmach „egzekucyjnych” w latach 1562-1565. Następstwem uchwalonych wówczas konstytucji była reforma skarbu koronnego przez umiejętną rewindykację i lustrację rozdanych wcześniej królewskich ziem, jak też reforma systemu obrony państwa. Stworzono wówczas stałe wojsko zaciężne — tzw. wojsko kwarciane.

Wśród opublikowanego materiału ustawodawczego na bliższą uwagę zasługują akty prawne unii Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego. W pierwszej kolejności chodzi tutaj o wydany na wspólnym sejmie obu państw w Lublinie w 1569 r. akt „Potwierdzenia unii między narody polskimi i litewskimi” z 11 sierpnia 1569 r., jak też liczne inne akty z nim związane. Wieńczyły one długi proces jednoczenia się obu państw rozpoczęty aktem krewskim w 1385 r.

Z czasów „wielkiego bezkrólewia” (1572-1574) oraz panowania pierwszych dwóch królów elekcyjnych, Henryka Walezego i Stefana Batorego, pochodzą akty prawne niezwykle doniosłej wagi, utrwalające kształt ustrojowy polsko-litewskiego państwa, a mianowicie: „Konfederacja warszawska” i „Artykuły henrykowskie”. Akty te tworzyły podstawowy zrąb ustaw fundamentalnych Rzeczypospolitej Obojga Narodów, której ustroj opierał się na zasadach suwerenności prawa, pokoju religijnego, elekcyjności króla oraz na instytucjach parlamentarnych (sejm walny i sejmiki), gwarantujących ogółowi szlachty udział w sprawowaniu władzy publicznej. Ukoronowaniem budowy ustroju nowożytnego państwa polsko-litewskiego było ograniczenie władzy sądowej monarchy na rzecz niezależnego od niego Trybunału Koronnego. Podstawą do jego utworzenia była konstytucja z 1578 r., opublikowana w niniejszym tomie.

Poza prawodawstwem, w tym także regulacją zagadnień ustrojowych w państwie, sejmy zajmowały się rozpatrywaniem bieżących potrzeb państwa. W pierwszej kolejności były to potrzeby obrony jego granic, do czego konieczna była ofiarność finansowa społeczeństwa. Na li-

ście uchwalonych na sejmach z lat 1550–1582 konstytucji poczesne miejsce zajmują uniwersały podatkowe, których okazałą liczbę ujęto w niniejszym tomie. Bez ich lektury nie jest możliwe poznanie mechanizmu funkcjonowania państwa.

Pośród aktów sejmowych nową formę aktywności polskiej legislatury szesnastowiecznej stanowiły recesy, które pojawiają się pośród aktów wydanych na sejmach w latach 1555, 1558–1559, 1563–1564, 1566, 1570. Recesy to akty królewskie wydawane w formie uniwersałów, informujące ogół społeczeństwa szlacheckiego o problematyce obrad sejmowych. Odgrywały one ważną rolę propagandową. Służyły mobilizacji opinii społecznej wokół spraw publicznych doniosłej wagi. Pierwszy taki reces sejmowy wydał król Zygmunt August w 1548 r.¹

Ogłoszone w tomie II *Volumina Constitutionum* akty prawne pochodzą z okresu świetności polskiego sejmu. Do ich publikacji wydawcy wykorzystali przekazy oryginalne, zarówno rękopiśmienne, jak drukowane, a także współczesne odpisy. Korzystano w szczególności z Metryki Koronnej (AGAD), która dla dziejów polskiego prawodawstwa sejmowego z XVI w. stanowi źródło poznania o pierwszorzędnym znaczeniu. Transkrypcja tekstów dokonywana była z zachowaniem cech charakterystycznych dawnej pisowni łacińskiej i polskiej, w szesnastowiecznych przekazach często bardzo różnorodnej. Utrzymano więc występujące obok siebie równolegle takie formy, jak: *abo* — *albo*; *exekucyja* — *exekwucyja*; *rzemiestnik* — *rzemieślnik*; *wszytek* — *wszystek*; *wyżej* — *wyższej*. Potrzeba uprzystępnienia tekstów polskich skłoniła jednak do zmiany *bydź* na *być*. Zachowano też i krótkie w takich wyrazach, jak *iuz*, *ieden*, *iako*, *iest* i innych zgodnie z podstawą, choć w tej mierze niekonsekwentną. Natomiast *y* zmieniono na *j*. Wykazując w przypisach odmianki tekstowe, z reguły — by nie obciążać tekstu nadmiarem przypisów tego rodzaju — ograniczono się do ważniejszych.

Zgromadzenie poszerzonego w stosunku do *Volumina Legum* dorobku ustawodawczego sejmów z czasów Zygmunta Augusta oraz — po krótkim ale ważnym epizodzie rządów Henryka Walezego — Stefana Batorego dobrze przysłuży się pogłębieniu znajomości historii parlamentaryzmu i kultury politycznej dawnej Polski

Wacław Uruszczak

¹ Zob. *Volumina Constitutionum*, t. I, vol. 2, Warszawa 2000, s. 305–310.